

چکيده

بسيار ضروري است. البته در کنار آن نبايد اهميت مشاهده مستقيم را از ياد برد. ژان ژاک روسو در انتقاد از فضاي آموزشي زمان خود مي گويد: «آيا نظم آموزشي موجود به جاي شناساندن جهان و شخصيت واقعي کودکان، تفسنن با کلمات را به آنان نمي آموزد؟»

وي وارونه کردن اولويت ها را پيشنهاد مي کرد: «پيش از آن که از کودکان ايراد خطابه درباره واقعيتهاي را بخواهيد که چيزي از آن ها در نمي يابد، بايد فرصتي براي آن ها فراهم آوريد که خود در برخورد با واقعيتهاي، با عمق آن ها آشنا شوند» (کلاول، ص ۶۸).

او در مورد جغرافيا چنين مي گويد: «ديد جغرافيايي، يعني استعداد براي آشکار کردن چگونگي پيکربندي پديده هايي که با تغيير مقياس مي تواند به مشاهده درآيد، تنها زماني به تمامي به مفهوم خود دست مي يابد که بر تجربه هاي مستقيم کار روي زمين استوار باشد.» (کلاول، ص ۶۹). با وجود چنين بستر فکري بود که پستالوزي مدرسه هايي را ايجاد و علم جغرافيايي زمان خود را از رخوت خارج کرد.

وجود ابزار في نفسه اهميت کم تري نسبت به چگونگي و نوع استفاده از ابزار دارد. هدف در جغرافيا استفاده از ابزار نيست، بلکه ابزار، مدل ها و ساير وسايل کمک آموزشي در

اهميت آموزش جغرافيا در جهان امروز بيش از هر زمان ديگري احساس مي شود. جدا از معلم و دانش آموز، عنصر اصلي ديگري که در فرايند آموزش مؤثر است، وسايل کمک آموزشي (وسايل آموزشي) است که در واقع، رابطه بين معلم و دانش آموز را آسان مي کنند. اهميت اين وسايل در علم جغرافيا بيش از ساير علوم، خصوصاً در ميان علوم انساني است. در در اين نوشته که گزارشي است بر گرفته از يک پژوهش علمي، پس از تبين جايگاه علم جغرافيا و تغييراتي که در کتاب هاي درسي ايجاد شده، و در جهت تحول در ريشه هاي فکري معلمان، سعی شده است تا جايگاه آموزشي و آموزش جغرافيا و در ادامه يکي از عوامل مؤثر بر آموزش جغرافيا، يعني وسايل کمک آموزشي در مباحث کتاب هاي جديد التاليف مورد بررسي قرار گيرد و راهکارهايي به منظور استفاده بهينه از آن ها ارائه شود.

مقدمه

با توجه به تغييرات کتاب هاي درسي جغرافيا در مقطع ديبرستان، و هماهنگ با هدف هاي آن ها براي بالا بردن سطح يادگيري دانش آموزان و همگام با هدف هاي آموزشي (کلي، جزئي و رفتاري) گنجانده شده در کتاب هاي درسي، استفاده از ابزار و لوازم کمک آموزشي بسيار مهم و الزامي است (راهنماي تدريس جغرافيايي ۱ و ۲).

آموزش جغرافيا و وسايل کمک آموزشي در کتاب هاي جديد التاليف جغرافيايي دوره متوسطه

بيان مساله

درس جغرافيا از جمله درس هايي است که در آن، استفاده از ابزارهاي آموزشي (کمک آموزشي)



پاسخگویی به سؤالات اساسی جغرافیا و انتقال داده‌ها و اطلاعات مؤثرند. سؤالات اساسی جغرافیا به عقیده هاگت عبارتند از:

۱. موقعیت: یعنی توجه به تعیین موقعیت فضایی دقیق بریده‌ها در داخل یک ناحیه بزرگ و معین از سطح کره زمین.
۲. روابط انسان و محیط در داخل یک ناحیه بزرگ.
۳. ناحیه بندی و شناسایی ویژگی متمایز تقسیمات فرعی فضایی خاص از یک ناحیه بزرگ (هاگت، ص ۱۸).

هدف‌های تحقیق

هدف کلی بهبود فرایند آموزش و یاددهی درس جغرافیا براساس کتاب‌های جدیدالتألیف به دانش‌آموزان است. هدف‌های جزئی عبارتند از:

۱. تبیین جایگاه و اهمیت استفاده از وسایل کمک آموزشی در فرایند یادگیری و یاددهی جغرافیا؛
۲. ارائه و معرفی وسایل کمک آموزشی مورد نیاز برای تدریس کتاب‌های جدیدالتألیف و لزوم استفاده از آن‌ها؛
۳. معرفی بهترین روش برای انتخاب وسایل کمک آموزشی در فرایند تدریس؛
۴. ارائه روش‌هایی برای نگهداری و استفاده بهینه از ابزار کمک آموزشی برای بالا بردن دوام و کارایی آن‌ها.

سؤالات تحقیق

۱. وسایل کمک آموزشی چیست و چه تأثیری بر فرایند آموزش جغرافیا دارد؟
۲. چه لزومی برای استفاده از وسایل کمک آموزشی در تدریس جغرافیا براساس کتاب‌های جدیدالتألیف دوره متوسطه وجود دارد؟
۳. مهم‌ترین وسایل کمک آموزشی مورد استفاده در آموزش جغرافیا چیست؟
۴. با استفاده از کدام دستورالعمل‌ها می‌توان از وسایل کمک آموزشی استفاده بهینه کرد؟
۵. چه راهکارهایی برای حفظ و نگهداری وسایل کمک آموزشی وجود دارد؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. وسایل کمک آموزشی نقش مهمی در عینی سازی مطالب و آموزش جغرافیا دارند و از این طریق به آموزش درس جغرافیا کمک می‌کنند.
۲. برای استفاده بهینه از ابزارهای کمک آموزشی لازم است،

اتاق‌های خاصی برای تدریس جغرافیا در نظر گرفته شود.

۳. ایجاد پارک‌های جغرافیایی یکی از روش‌های جمع‌آوری تمامی مطالب جغرافیایی در یک محیط محدود است.

۴. برای پاسخگویی به سؤالات اساسی جغرافیا الزاماً به لوازم کمکی از قبیل نقشه و... نیاز است.

روش تحقیق

این تحقیق از جمله تحقیقات کاربردی و توصیفی است که به مطالعه وضع موجود و ارائه راهکارهایی برای بهبود شرایط موجود می‌پردازد. روش انجام تحقیق «کتابخانه‌ای» است، ولی عمدتاً از نتایج تحقیقات جنبی و همچنین یافته‌های عملی نویسنده در آن استفاده شده است.

جغرافیا و آموزش

شبلینگ در کتاب خود، «جغرافیا چیست؟»، به نقل از ایولاگوست در پاسخ به این سؤال که: «جغرافیا به چه کار می‌آید؟» می‌نویسد: «جغرافیا قبل از همه به کار آموزش می‌آید.» در واقع هدف و غایت اساسی جغرافیا، آموزش است. (شبلینگ، ص ۲۱۴). به عقیده او، رسالت آموزشی جغرافیا دارای دو وجه اساسی است: وجه نخست «انتقال دانش جغرافیا»، و وجه دوم «مشارکت در تربیت مدنی جوانان» (شبلینگ، ص ۲۲۸). قابل فهم کردن جهان و مشارکت در پرورش مدنی، همچنین به معنای آن است که جوانان را برای پذیرش نوع جدیدی از شهروندی آماده کنیم. جغرافیا، رشته‌ای علمی است که در عین حال، جنبه‌های جهان‌شمول دنیا و نیز جنبه‌های متفاوت آن را آشکار می‌کند. این دانش امکان درک وضعیت کنونی جامعه را برای تدارک آینده، با توجه به گذشته آن فراهم می‌آورد (شبلینگ، ص ۲۳۲). گسترش منازعات بین‌المللی و مشکلات سطح بین‌المللی، به نحوی که هرگز در گذشته سابقه نداشته است، مداخله مستقیم شهروندان را ایجاب می‌کند.

عملکرد آموزشی در جغرافیا، آماده کردن هر چه بیش‌تر شهروندان جوان برای ایفای نقش، در همه سطوح شهروندی است. در گذشته رسالت جغرافیا را، تثبیت یک وجدان ملی (ناسیونالیسم) می‌انگاشتند، در حالی که جغرافیای امروز در پی پدید آوردن وجدانی جهانی در زمینه مسائل حاد زمانه است. واقعیت این است که تنها با ایجاد تغییراتی در برنامه‌های درس نمی‌توان به ارضای کنجکاوی‌های دانش‌آموزان توفیق یافت، بلکه انجام چنین کاری تنها در سایه کارایی و توانمندی معلمان در عرضه و توضیح واقعیت‌ها، در تمامی وجوه پیچیده آن میسر است و بس (شبلینگ، ص ۲۳۴).

موضوع و روش مطالعه جغرافیا

جغرافیا، شیوه‌های سازمان‌بندی فضای زمین، پراکندگی شکل‌ها و جمعیت‌ها را «به معنی مجموعه‌هایی از افراد» روی پوسته جامد زمین، مورد مطالعه قرار می‌دهد. رویه جغرافیایی، ناشی از اتخاذ روندی دیالکتیکی میان توصیف و تبیین است و مدام به طرح سؤالاتی می‌پردازد که زنجیروار به یکدیگر پیوسته‌اند و با: «کجا»، «چگونه» و «چرا» آغاز می‌شوند. جغرافیدان نخست به تعیین مکان موضوع پژوهش خود می‌پردازد. شکل‌ها را توصیف و سپس تشریح می‌کند و این توصیف و تشریح، راهبرد او به سوی چگونگی ترتیب و تشکیل این شکل‌ها، پراکندگی و توزیع آن‌ها و تشابهات و تمایزات و فرودیت آن‌هاست. جغرافیدان برای طبقه‌بندی این شکل‌ها می‌کوشد، با شیوه‌ای منطقی، مجانس و قابل درک به ترتیب به تنظیم آن‌ها پردازد؛ طبقه‌بندی براساس واقعیت‌هایی که جای آن‌ها در فضا معین شده است و بر حسب یک مقیاس، صورت می‌پذیرد (دولوفوس، ص ۷ و ۸).

یکی از متداول‌ترین شیوه‌های نمایش توزیع فضایی، استفاده از نقشه است (هاگت، ص ۲۳). به طور کلی به واسطه موضوع و ماهیت علم جغرافیا که به مطالعه پراکندگی مکانی - فضایی پدیده‌های سطح زمین می‌پردازد، از قدیم‌الایام نقشه‌ی یکی از اجزای اصلی جغرافیا بوده است. به عبارت دیگر، بدون نقشه و توانایی افراد در نقشه‌خوانی، دانش جغرافیا و اطلاعات جغرافیایی آن‌ها زیر سؤال می‌رفت.

از دهه ۱۹۶۰، با ورود نگرش‌ها و روش‌های کمی به عرصه نظریات جغرافیایی، برتری‌هایی در مطالعات جغرافیایی به وجود آمد که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. توان تنظیم و پردازش سریع حجم وسیعی از اطلاعات
۲. لزوم استفاده از رایانه
۳. تهیه نقشه‌های جغرافیایی و یا تفسیر تصویرهای ماهواره‌ای با استفاده از مدل‌های ریاضی و غیره (علی‌جانی، ص ۷)

ورود فناوری‌ها و روش‌های جدید، مانند عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای، نقش‌های موضوعی جدید و روش‌های رایانه‌ای رسم نقشه، نمودارها و جدول‌های متنوع و همچنین، استفاده از فناوری عکاسی - فیلم سینمایی و غیره باعث شد، اهمیت و تنوع استفاده از وسایل کمک آموزشی در جغرافیا بیش از هر زمان دیگری افزایش یابد و مشخص شود؛ به طوری که برای هدف‌های گوناگون و مکان‌های متفاوت می‌توان از ابزار متنوعی کمک گرفت. اما نکته بسیار مهم در این میان نوع استفاده از ابزار و بهینه‌سازی استفاده از آن‌ها براساس شرایط آموزشی است.

مسائل مطرح شده در

جغرافیا مسائل ذهنی

نیستند، بلکه مطالبی کاملاً

عینی و ملموس هستند و در

بیرون از ذهن، در بسیاری از

موارد خصوصاً مواردی که به

محیط طبیعی مربوط است، قابل

مشاهده و آزمایشند. فعالیت‌ها و به

کارگیری مهارت‌های غیرذهنی افراد

در آزمایش می‌تواند باعث ایجاد

یادگیری فعال و مستمر در آن‌ها شود،

از خمودگی و بی‌اعتنایی آن‌ها بکاهد و

آن‌ها را به فعالیت وادارد. در واقع، در این حالت باید فرصتی

را برای آن‌ها فراهم آوریم که خود در برخورد با واقعیت‌ها،

عمیقاً با آن‌ها آشنا شوند.

وسایل کمک آموزشی و آموزش جغرافیا

هدف دانش‌آموزان در یک نظام آموزشی، یادگیری و هدف

معلمان یاددهی است. «یادگیری فرایند تغییرات نسبتاً پایداری

در رفتار بالقوه فرد در اثر تجربه (هیکاراد و ماکوئیز) است»

(سیف، ص ۴۸) که در این فرایند (یادگیری و یاددهی)، دو

محور عمده، یکی معلم و دیگری دانش‌آموز حضور دارند.

این دو محور با هدف مشترک دست به تعامل می‌زنند و فرایند

یادگیری را به ظهور می‌رسانند. معلم باید شیوه‌ای را در تدریس

به کار گیرد، و به همراه او، دانش‌آموز باید به نحوی در این

مورد وارد عمل شود که یادگیری در مراحل بالای آن (درک و

فهم، تجزیه و تحلیل) صورت پذیرد.

عوامل و عناصری که در فرایند یادگیری مؤثرند عبارتند از:

۱. آمادگی؛ ۲. انگیزه و هدف؛ ۳. تجربه‌های گذشته؛
۴. موقعیت و محیط یادگیری؛ ۵. روش تدریس معلم؛ ۶. رابطه کل و جزء؛ ۷. تمرین و تکرار (شعبانی، ص ۱۵).

تمامی موارد فوق اگر چه تفکیک شده‌اند، اما به صورت یک

سیستم هماهنگ عمل می‌کنند. هر کدام به تنهایی شرط کافی برای

بروز یادگیری نیستند، ولی یک شرط لازم هستند و در صورتی

که با هم ترکیب شوند، شرایط کافی را برای بروز یادگیری فراهم

می‌آورند.

وسایل و ابزار آموزشی نیز جزو موقعیت و محیط یادگیری

هستند و در انتقال مفاهیم نقش عمده‌ای دارند. در واقع، وسایل

کمک آموزشی حامل‌هایی هستند برای ایجاد ارتباط صحیح، مؤثر

و پایدار با دانش‌آموز. با این تصور، وسایل آموزشی را باید جزء

لازم و حتمی آموزش - یادگیری دانست (شعبانی، ص ۲۰۸). فعالیت های آموزشی مدرسه باید در فضایی مناسب با روش و امکانات مطلوب و براساس نیازها و زمینه های علمی شاگردان تهیه شود و انجام پذیرد (همان، ص ۱۴۳). روش معلم هر قدر سنجیده و از لحاظ اصول قوی و کامل باشد، خود به وسایل کافی و کارساز نیاز دارد و با ابزار و

امکانات، سود بخش تر و مؤثرتر خواهد بود. (معییری، ص ۱۴۱). با توجه به اهمیت لوازم کمک آموزشی، موضوع اساسی در این زمینه تهیه این وسایل یا ساخت آن هاست که در این مورد، نقش مسوولان آموزشی و اداری پررنگ تر از سایر بخش هاست. اما معلمان با ذوق نیز می توانند با حمایت های لازم از طرف مسوولان در این امر نیز مؤثر واقع شوند. مقصود مؤلفان

کتاب های جغرافیایی (۱) و (۲) براساس آنچه تألیف کرده اند، تأکید بر فعالیت ها برای رسیدن به هدف های آموزشی است. بنیان های در نظر گرفته شده در تألیف کتاب های جغرافیایی (۱) و (۲) و تحولات موضوعی آن ها، استفاده بیش تر از نقشه، شکل، عکس و نمودار، و همچنین تأکید بر لوازم آموزشی در کتاب راهنمای معلم جغرافیایی (۱) و (۲) (جدول های ۱ و ۲)، اهمیت کاربردی این لوازم را کاملاً مشخص می سازد.

فعالیت های کتاب جغرافیایی (۱) و (۲) را به طور کلی به دو گروه تقسیم کرده اند: گروه اول، فعالیت هایی که به صورت پرسش از متن کتاب آمده اند؛ مثل فعالیت ۱۰-۲ جغرافیایی (۱) و یا فعالیت (۱) در جغرافیای (۲). و گروه دوم، فعالیت هایی که بر پرورش مهارت های جغرافیایی نظیر تحقیق، بحث و مهارت های نقشه ای مبتنی هستند؛ نظیر

فعالیت های درس اول جغرافیای (۱) یا بخش دوم فعالیت (۱) درس اول جغرافیای (۲).

جدول ۱. ابزار و لوازم مورد نیاز برای تدریس جغرافیا براساس پیشنهاد کتاب های راهنمای معلم جغرافیای (۱) و (۲)

ردیف	نوع وسایل و ابزار	تعداد پیشنهادی	درصد
۱	نقشه های سیاسی و طبیعی (جهان و ایران)	۲۸	۲۱/۷
۲	تصویرهای گوناگون	۲۲	۱۷
۳	فیلم های آموزشی	۱۸	۱۳/۹
۴	عکس	۱۲	۹/۳
۵	بریده روزنامه ها	۱۱	۸/۵
۶	کره جغرافیایی	۱۱	۸/۵
۷	اسلاید	۶	۴/۶
۸	اطلس جغرافیایی	۴	۳/۱
۹	تخته و گچ	۴	۳/۱
۱۰	تصویر ماهواره ای	۲	۱/۵
۱۱	نقشه توپوگرافی	۲	۱/۵
۱۲	عکس هوایی	۳	۲/۳
۱۳	سی دی	۲	۱/۵
۱۴	کتاب، مقاله و آمارنامه	۱	۰/۷
۱۵	مدل هایی از ساختمان زمین	۱	۰/۷
۱۶	نقشه هواشناسی	۱	۰/۷
۱۷	نقشه گنگ	۱	۰/۷
جمع کل		۱۲۹	۱۰۰

جدول ۲. تحلیل ابزارها و لوازم مورد نیاز برای تدریس جغرافیا

مورد	متوسط وسیله مورد نیاز برای یک درس	کل وسایل مورد نیاز با تکرار در درس ها	حداکثر وسیله مورد نیاز برای یک درس	حداقل وسیله مورد نیاز برای یک درس	بیش ترین وسیله مورد نیاز در درجه اول	بیش ترین وسیله مورد نیاز در درجه دوم	بیش ترین وسیله مورد نیاز در درجه سوم
کتاب							
جغرافیای ۱	۳/۵۸	۶۱	۶	۲	نقشه-۱۳	تصویر-۱۱	فیلم-۱۱
جغرافیای ۲	۳/۶	۵۸	۷	۲	نقشه-۱۵	تصویر-۱۱	فیلم و کره-۷

بسیاری از فعالیت‌هایی که در این کتاب‌ها پیش‌بینی شده‌اند، نیازمند استفاده از ابزارهای کمکی هستند و یا این که با استفاده از ابزار کمکی می‌توان، غنای بیش‌تری به آموزش بخشید. در واقع، اهمیت استفاده از ابزار در پرورش انواع مهارت‌ها امری انکارناپذیر است، به طوری که بسیاری از این ابزار در ارزشیابی‌ها نیز مطرح می‌شوند. انواع وسایل کمک آموزشی از نظر نقشی که در فرایند آموزشی دارند، به دو گروه «وسایل معیاری» و «وسایل تسهیل‌کننده» تقسیم می‌شوند:

وسایل معیاری، وسایلی هستند که از فراگیر خواسته می‌شود، برای نشان دادن کارایی آموخته‌هایش، آن‌ها را شرح دهد، تفسیر کند، دوباره بسازد و یا مشخص کند. این نوع از وسایل جزئی از معیارهای یادگیری هستند (شعبانی، ص ۲۰۹). وسایل تسهیل‌کننده، وسایلی هستند که نقش آن‌ها کمک به شاگرد برای درک بهتر مطالب و یا اطلاع بیش‌تر از موضوع، پدیده و فعالیت مورد نظر است (شعبانی، ص ۲۱۰).

جغرافیا از هر دو نوع این ابزار استفاده می‌برد. برای مثال، در فعالیت گروهی ۱-۱ و ۱-۲ در جغرافیای (۱) و همچنین در فعالیت (۱) درس اول جغرافیای (۲)، کار با نقشه موضوعی مورد توجه است. یا در فعالیت دوم این درس، تمرین کار با عکس و نمودار و موارد مشابه استفاده از نقشه، نمودار، عکس و تصویر مطرح است که به عنوان وسایل معیاری مورد نظر هستند. ولی در همین کتاب‌ها، تعدادی نقشه، نمودار و شکل وجود دارد که هدف از ارائه آن‌ها فقط تسهیل آموزش و درک بهتر مطالب است و جزو معیارهای یادگیری محسوب نمی‌شوند (در برنامه ارزشیابی، از فعالیت‌های معیاری پرسش می‌شود).

از نظر نویسندگان (مؤلفان) راهنمای تدریس جغرافیای (۲)، در زمینه ارزشیابی مستمر نحوه پرورش انواع مهارت‌های دانش‌آموزان باید به موارد زیر توجه کرد:

الف) تهیه و ترسیم نقشه‌های موضوعی و نقشه خوانی
ب) بحث گروهی، ارائه راه حل و پیشنهادات، بیان نظرات
پ) استفاده از نقشه‌های توپوگرافی، محاسبه ارتفاع، رسم نیمرخ

ت) یافتن محل مکان‌ها روی نقشه
ث) مقایسه و خواندن نمودار، عکس و ترسیم نمودار
ج) تحقیق و گزارش نویسی
چ) مشاهده، بازدید میدانی، مصاحبه و تهیه پرسش‌نامه
ح) داستان نویسی، خلاقیت و ذوق هنری
خ) خواندن متن، جمع‌آوری عکس و مطالب و ارائه مطالب به صورت گروهی
(راهنمای تدریس جغرافیای ۲، مقدمه).

در بسیاری از موارد یادشده، نیازمند استفاده از ابزار کمک آموزشی به عنوان ابزارهای معیاری و یا تسهیل‌کننده هستیم، زیرا می‌توانیم فایده‌هایی به شرح زیر را برای وسایل کمک آموزشی مناسب بشماریم:

۱. احساس قابل لمس را برای تفکر و ساختن مفاهیم فراهم می‌کنند و در نتیجه، سبب می‌شوند، کم‌تر به مفاهیم انتزاعی متوسل شوند.
 ۲. سبب ایجاد علاقه در امر یادگیری دانش‌آموزان می‌شوند و توجه آن‌ها را به موضوع آموزشی معطوف می‌سازند.
 ۳. پایه‌های لازم را برای یادگیری تدریجی و تکمیلی فراهم می‌سازند و آن را دائمی می‌کنند.
 ۴. تجربه‌های واقعی و حقیقی را در اختیار شاگردان قرار می‌دهند و در نتیجه موجب فعالیت بیش‌تر می‌شوند.
 ۵. پیوستگی افکار را در فرایند یادگیری فراهم می‌کنند.
 ۶. در توسعه و رشد معنا، در ذهن شاگردان مؤثرند و به گسترش دامنه لغات کمک می‌کنند.
 ۷. معنا و مفاهیم آموزشی را سریع‌تر و صریح‌تر منتقل می‌کنند.
 ۸. تجربه‌هایی را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهند که کسب آن‌ها از راه‌های دیگر چندان امکانپذیر نیست. در نتیجه، به تکامل یادگیری کمک می‌کنند و به عمق آن می‌افزایند (شعبانی، ص ۲۱۱).
- انواع وسایل کمک آموزشی را به دو گروه «تصاویر»، و «پروژکتورها و ماشین‌های آموزشی» تقسیم می‌کنند که هر کدام از آن‌ها به زیرگروه‌هایی تقسیم می‌شوند (شعبانی، ص ۲۱۱ و ۲۱۴). مهم‌ترین ابزارهایی که مدنظر نویسندگان کتاب‌های جغرافیای (۱) و (۲) بوده‌اند، در جدول ۱ و ۲ آورده شده‌اند. اکثر این وسایل نیازمند استفاده از برق نیستند و این یکی از مزیت‌های آن‌هاست؛ زیرا در همه مناطق و شرایط قابل استفاده‌اند. براساس جدول ۱، بیش‌ترین فراوانی استفاده از ابزار متعلق به نقشه، تصویر جغرافیایی، کره جغرافیا، فیلم و بریده روزنامه‌هاست. بنابراین، دبیران جغرافیا برای بالا بردن کارایی تدریس خود باید در درجه اول وسایل مذکور را تهیه کنند. البته در طراحی اتاق‌های جغرافیا نیز باید به این مهم اولویت لازم داده شود؛ یعنی از نقشه، تصویر و کره در حد ممکن و لازم استفاده شود.

روش های افزایش اثر بخشی آموزش جغرافیا

وجود ابزارهای ماندن نقشه، تضمین کننده ارتباطی دو سویه و قابل درک و تأثیرگذار و به عبارت دیگر، ارتباط مؤثر نیست، بلکه برای ایجاد ارتباط مؤثر بین دانش آموز و دبیر، علاوه بر وجود ابزارهای کمک آموزشی، رعایت سلسله ای از اصول و نکات به منظور مؤثرتر کردن آموزش و یادگیری اهمیت به سزایی دارد که در دو قالب مطرح می شود:

الف) نگهداری از ابزار

ب) به کارگیری ابزارآلات جغرافیایی.

الف) نگهداری از وسایل کمک آموزشی و فضا سازی برای آن ها

نگهداری صحیح از وسایل کمک آموزشی و فضا سازی برای آن ها، دو مقوله مربوط به هم هستند که هدف آن ها حفظ و استفاده بهینه از ابزار کمک آموزشی است. اگر در مدرسه فضایی تحت عنوان اتاق جغرافیا وجود داشته باشد، می توان از آن برای طراحی بهینه فضا استفاده کرد.

فضا سازی مکان های آموزشی، به لحاظ این که سهم مهمی در امر یادگیری دارند، از اهمیت خاصی برخوردار است. در مدرسه ها و آموزشگاه ها، چنانچه بتوان با آرایش خاصی کلاس های گوناگون را برای درس های خاص فضا سازی کرد، تمرکز ذهنی و تقویت مفاهیم اساسی آن ها در ذهن دانش آموزان بهتر صورت می گیرد. مزایای این روش عبارتند از:

۱. استقرار دانش آموزان در فضای متناسب با موضوع درس، از پراکندگی ذهنی دانش آموز در طول تدریس می کاهد.

۲. دانش آموز از طریق آموزش های دیداری جنبی، سریع تر و عمیق تر به مفاهیم و هدف های آموزشی دست می یابد.

۳. فضاهای مناسب آموزشی ناخود آگاه زمینه تفکر، اندیشه و گفت و گوهای هدایت شده متناسب با هدف های آموزشی را فراهم می آورند و تقویت می کنند (ملک عباسی، ص ۵۲ و ۵۳).

از طرف دیگر، چنانچه نقشه ها، تصویرها و نمودارها کم تر به حرکت در می آیند، کم تر آسیب خواهند دید و ثابت بودن آن ها از آسیب دیدگی شان می کاهد. بنابراین، بر اساس فراوانی استفاده از وسایل کمک آموزشی باید نوع وسایلی را که می توان در اتاق جغرافیا گذاشت، انتخاب کرد. به طور عمده انواع نقشه و تصویر جغرافیایی، کره جغرافیایی، عکس و وسیله نمایش فیلم، بیش از سایر موارد مورد استفاده است.

از وسایلی که کم تر مورد استفاده قرار می گیرند، می توان به اسلاید، اطلس، مولاژ، نقشه توپوگرافی، تصویر هوایی و ماهواره ای، وسایل اندازه گیری جغرافیایی مثل دمانسج،

قطب نما و غیره اشاره کرد (برای اطلاع بیش تر رجوع کنید به: مقاله ملک عباسی و جدول های ۱ و ۲).

ب) روش صحیح انتخاب و استفاده از وسایل کمک آموزشی (ابزار جغرافیایی)

برای انتخاب وسیله آموزشی، هدف های رفتاری بهترین راهنما و معیار هستند. عوامل دیگر مؤثر در انتخاب وسیله کمک آموزشی عبارتند از: ویژگی های آموزشی وسیله، ویژگی های فنی وسیله و شرایط و امکانات اجرایی (شعبانی، ص ۲۱۲).

مهم ترین علت استفاده از ابزارهای دیداری - شنیداری در تدریس، تسهیل تبیین موضوع است. بنابراین، تصویرها و صداها حاصل از ابزارهای دیداری باید به آسانی قابل دیدن و شنیدن باشند. این نکته امری بدیهی است، اما افسوس که اکثر اوقات در عمل رعایت نمی شود. همچنین، اگر این ابزار به خوبی و متنوع ارائه شوند، می توانند توجه را جلب کنند و علاقه مندی به موضوع را افزایش دهند. تحقیقات نشان می دهند که استفاده از ابزار دیداری - شنیداری، یادگیری را در میان دانش آموزان بهبود می بخشد. اما اثر بخشی یک ابزار خاص فی نفسه به ابزار بستگی ندارد، بلکه به چگونگی استفاده از آن وابسته است. به بیان دیگر، صرف بهره برداری از ویدئو به جای تخته، به خودی خود یادگیری را بهبود نخواهد بخشید. علت استفاده از ابزار کمکی دیداری - شنیداری، بالا بردن فرایند یادگیری است.

معلمان مجموعه ای از اطلاعات خطی را به خصوص در سخنرانی های حضوری، ارائه می دهند و مقادیر انبوهی اطلاعات را که دانش آموزان باید به صورت زنجیره ای با آن ها دست و پنجه نرم کنند، در اختیارشان قرار می دهند. با این حال، بسیاری از موضوعات دارای شبکه های ارتباطی اند که می توان آن ها را با استفاده از نمودار و تصویر، بهتر ارائه کرد. نظریاتی که توسط نشانه های دیداری به هم پیوند می یابند، احتمالاً بیش تر در حافظه بلند مدت باقی خواهند ماند. بنابراین، فکر کردن درباره ارائه دیداری مفاهیم کلیدی، ارزش صرف وقت را دارد. این فعالیت می تواند درک مخاطب را درباره یک موضوع، تسهیل و همچنین فهم ارتباطات معنی دار را برای دانش آموزان عمیق تر کند. ابزارهای دیداری - شنیداری می توانند پشتیبانی برای تأکید و تقویت نقاط اصلی یک تدریس به روش سخنرانی باشند و به سان ابزاری توضیحی، یا به عنوان محرکی برای تفکر و بحث، مورد بهره برداری قرار گیرند. به هر حال، برای این که از این ابزار به طور مؤثری استفاده شود، باید بتوان برخی دستورالعمل های اساسی را به این شرح دنبال کرد.

۱. تصویرها، نمودارها و خلاصه ها باید ساده، کوتاه و از

انتهای کلاس قابل رؤیت باشند. اگر تصویرها اهمیت دارند، برای دیدن آن‌ها و در صورت لزوم، رونویسی، وقت کافی در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید. اگر کتابی دارای تصویر است، منبع آن‌ها را معرفی کنید. هیچ ضرورتی ندارد، زمانی که مخاطبان به تصویرها نگاه می‌کنند، صحبت کنید. اگر می‌خواهید آن‌ها با دقت به تصویرها نگاه کنند، فقط به آن‌ها بگویید که در هر تصویر دنبال چه چیزی باشند و سپس سکوت اختیار کنید.

۲. جزوه‌ها باید خلاصه و به خوبی سازماندهی شوند و نیز، منابع کلیدی و در صورت لزوم تعریف واژه‌های جدید را در بر داشته باشند. جزوه‌های حجیم ابزار کمکی نیستند، بلکه جایگزین سخنرانی می‌شوند. قبل از شروع تدریس خود، به دانش‌آموزان اندکی فرصت دهید تا جزوه مختصر شما را مطالعه کنند. اگر فکر می‌کنید، جزوه طراوت و تازگی را از تدریس شما می‌گیرد، آن را پس از سخنرانی توزیع کنید. بسیاری از معلمان با تجربه معتقدند، جزوه‌هایی که توسط دانش‌آموزان در طول سخنرانی تکمیل می‌شوند، نسبت به چکیده‌های تفصیلی بهترند.

۳. اسلاید و فیلم می‌تواند، در حفظ علاقه دانش‌آموزان، جلب توجه آنان و ارائه مطالب متفاوت مؤثر باشد. اما استفاده بیش از حد از آن‌ها ممکن است خواب‌آور باشد. بخش‌هایی از مطالب را که دانش‌آموزان باید به آن‌ها توجه داشته باشند، به روشنی بیان کنید. در صورت امکان، سوالاتی را برای دانش‌آموزان طرح کنید تا در زمان مشاهده تصویر یا فیلم، به آن‌ها پاسخ دهند. پس از آن نیز فرصت کوتاهی را به بحث و تبادل نظر اختصاص دهید. در پایان نکات مهم را جمع‌بندی کنید و به مطالب تدریس شده ارتباط دهید. این دستورالعمل‌ها مهم هستند و عدم توجه به آن‌ها موجب می‌شود، یک فرصت مناسب با ارزش برای آموزش، به سطح مشاهده یک فیلم خانوادگی تزلزل یابد (آرامنه، ص ۲-۱).

خلاصه و نتیجه‌گیری

وسایل کمک آموزشی و یا به عبارت بهتر، وسایل آموزشی، نقش مهمی در یادگیری دانش‌آموزان دارند. بنابراین، یکی از ضروری‌ترین مواردی که مسؤولان آموزش و پرورش باید مورد توجه قرار دهند، تهیه این نوع وسایل و ابزار و تلاش برای حفظ و نگهداری از آن‌ها و توجیه چگونگی استفاده مطلوب از آن‌ها برای کاربران در کلاس‌های ضمن خدمت است؛ زیرا یکی از ارکان اساسی یادگیری هستند.

به همکاران گرامی پیشنهاد می‌شود در کلاس، به منظور ایجاد زمینه‌های لازم در دانش‌آموزان، از وسایل کمک آموزشی

استفاده کنند. در صورت وجود امکانات و بسترهای مساعد، با ایجاد اتاق‌های ویژه تدریس جغرافیا، رسالت خود را در جهت اجرای هر چه بهتر آموزش جغرافیا برای قابل فهم کردن جهان معاصر و مشارکت در پرورش مدنی دانش‌آموزان، به خاطر داشته باشند. برای ایجاد رفتاری خاص، ابتدا باید به انتقال دانش در آن مورد اقدام شود تا پس از ایجاد نگرش‌های لازم، رفتار مورد نظر به وجود آید. وظیفه ما در انتقال دانش، ایجاد نگرش و مهارت است. اگر در این امر موفق بوده‌ایم، در واقع وظیفه خود را به انجام رسانده‌ایم. در غیر این صورت باید در دانش خود و نوع انتقال آن تجدید نظر کنیم.

منابع

۱. آرامنه، حیدررضا. آموزش مؤثر در آموزش عالی (۵)، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، تهران. زمستان ۱۳۸۰.
۲. درویش، اولیوس. تحلیل جغرافیایی. ترجمه سیروس سهامی. نشر نگاه، چاپ اول، ۱۳۷۵.
۳. سید، علی‌اکبر. روان‌شناسی پرورشی. چاپ چهارم. انتشارات آگاه، تهران، ۱۳۶۸.
۴. شاهان، سیروس و همکاران. کتاب معلم جغرافیای ۱ (راهنمای تدریس). شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۷۸.
۵. قلیچک، زکی. جغرافیا چیست؟ اقتباس سیروس سهامی. انتشارات محقق، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۶. شعانی، حسن. سمات‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس). سمت، ۱۳۷۷.
۷. علیجانی، بهلول. نگرش جدید بر علم جغرافیا. رشد آموزش جغرافیا. شماره ۶۱. سال هفدهم. ۱۳۸۱.
۸. فلاحیان، ناهید و همکاران. کتاب معلم جغرافیای ۲ (راهنمای تدریس). شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۸۰.
۹. کلارک، بل. تاریخ جغرافیا. ترجمه سیروس سهامی. انتشارات محقق، چاپ اول، ۱۳۷۶.
۱۰. میری، محمدطاهر. مسائل آموزش و پرورش. انتشارات امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۶.
۱۱. ملک عباسی، منصور. اتاق جغرافیا در مدرسه. مجله رشد آموزش جغرافیا. شماره ۵۱. سال چهاردهم، ۱۳۷۸.
۱۲. هاگت، پیتر. جغرافیا، ترکیبی نو. جلد اول. ترجمه شاپور گودرزی نژاد. سمت. چاپ اول، ۱۳۷۳.

